

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 27-28 (1992)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 27-28 (1992)

Το παιχνίδι των αστραγάλων (τα κότσια) στην Πρέβεζα στη σύγχρονη εποχή

Κωνσταντίνα Τσαΐμου

Copyright © 2022, Κωνσταντίνα Τσαΐμου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσαΐμου Κ. (1992). Το παιχνίδι των αστραγάλων (τα κότσια) στην Πρέβεζα στη σύγχρονη εποχή. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (27-28), 99-110. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/prevchr/article/view/29983>

**Το παιγνίδι των αστραγάλων
(«τα κότσια»)
στην Πρέβεζα
στη σύγχρονη εποχή (*)**

Δρ. Κ. Γ. Τσάϊμου
Αρχαιολόγος
Λέκτωρ Ε. Μ. Πολυτεχνείου

Στα πλαίσια των πολιτιστικών εκδηλώσεων που οργανώνει ο Δήμος για την ύπαρξη και απελευθέρωση της Πρέβεζας θα ήθελα να συμβάλω και εγώ παρουσιάζοντας όχι ένα σχεπικό ιστορικό θέμα, όπως συνηθίζεται, αλλά ένα θέμα που έχει σχέση με την καθημερινή ζωή της μικρής κοινωνίας της Πρέβεζας.

Συγκεκριμένα με τις απλές χαρές των παιδιών και είναι αυτό το θέμα το παιγνίδι των αστραγάλων, το γνωστό ως κότσια. Ένα παιγνίδι το οποίο παρ' όλο που ήταν από τα αγαπημένα παιγνίδια των παιδιών, έχει τελείως εξαφανιστεί. Ένα παιγνίδι που, όπως θα αποδείξουμε, έχει τις ρίζες του στην αρχαία εποχή.

Η ομιλία αυτή έχει σκοπό να δείξει πώς παιζόταν στην Πρέβεζα μέχρι πριν λίγα χρόνια το παιγνίδι των αστραγάλων, «τα κότσια», και να παρουσιάσει μερικά ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Η Ιστορία της Ελλάδας έχει μια συνέχεια που φαίνεται όχι μόνο στον πολιτισμό, στα γεγονότα, στη γλώσσα και στη θρησκεία, αλλά και σε κάτι άλλο το οποίο είναι χαρακτηριστικό: στα παιγνίδια των παιδιών.

Και το παιγνίδι των παιδιών στην αρχαία Ελλάδα και στη Ρώμη, το πιο αγαπητό ήταν αναμφισβήτητα οι «αστράγαλοι», τα σημερινά κότσια. Το παιγνίδι αυτό διατηρήθηκε ανά τους αιώνες στην Ελλάδα μέχρι το τέλος του 2ου παγκοσμίου πολέμου και έχει ιδιαίτερα ενδιαφέρον να παραβάλει κανείς τί διατηρήθηκε ακριβώς από την αρχαία εποχή μέχρι σήμερα.

Οι «αστράγαλοι» είναι ένα από τα πολλά παιγνίδια που έπαιζαν οι Έλληνες από τα πανάρχαια χρόνια. Ήταν αγαπητό παιγνίδι, όπως μας πληροφορούν τα αρ-

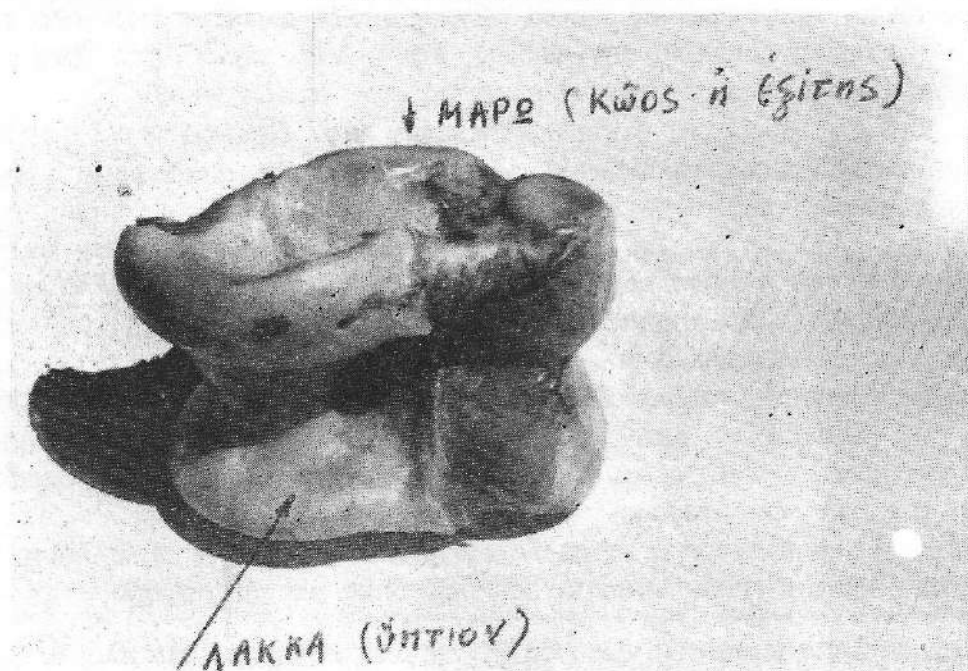
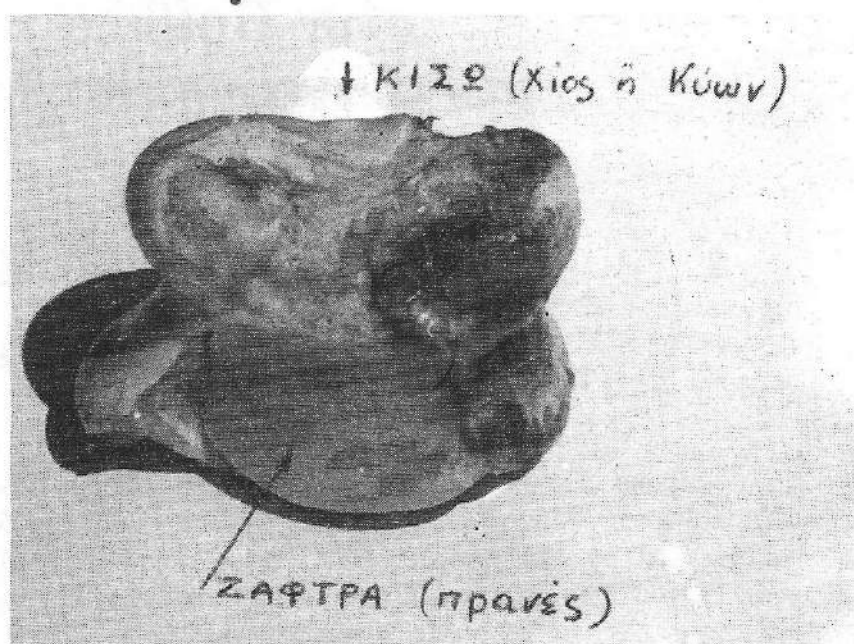
(*) Ομιλία που έγινε στη Θεοφάνειο Αίθουσα Τέχνης στις 17-10-1992 στα πλαίσια των εκδηλώσεων για τα 700 χρόνια από την ίδρυση και 80 χρόνια από την απελευθέρωση της Πρέβεζας από τον τουρκικό ζυγό.

καία κείμενα, τα παλιά ευρήματα από ανασκαφές και οι παραστάσεις σε διάφορα έργα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ανεύρεση 25.000 περίπου αστραγάλων σε σπήλαιο στον Παρνασσό από το Γάλλο αρχαιολόγο καθηγητή Amandry.

Οι αστράγαλοι μελετήθηκαν λεπτομερώς.

Στην Νικόπολη σε παιδικό τάφο, που ανέσκαψε η κ. Βοκοτοπούλου το 1970 στο Μπούφι, βρέθηκαν, όπως ήταν φυσικό, αστράγαλοι.

Αστράγαλος ονομάζεται το μικρό κόκκαλο που βρίσκεται στην κατώτερη κλείδωση των πίσω ποδιών των θηλαστικών ζώων. Στη νεότερη Ελλάδα ονομάζεται «κότσι». Το κόκκαλο αυτό έχει σχήμα κυβοειδές (σχ. 1).

Σχ. 1 και σχ. 2: Ο αστράγαλος

Από τις έξι πλευρές οι τέσσερες είναι σχεδόν επίπεδες, ενώ οι δύο άλλες είναι κυρτές. Έτσι ο αστραγάλος όταν ρίχνεται στο έδαφος μόνο στις τέσσερες επίπεδες πλευρές μπορεί να σταθεί. Κατά κάποιο τρόπο είναι ένα «ζάρι» με τέσσερες μόνο πλευρές που διακρίνονται από το διαφορετικό τους σχήμα.

Οι ονομασίες των πλευρών κατά την αρχαιότητα όπως και οι σύγχρονες ονομασίες στην Πρέβεζα δίνονται στον παρακάτω πίνακα:

Αρίθμηση πλευράς κατά την αρχαιότητα	Αρχαία ονομασία	Σύγχρονη ονομασία στην Πρέβεζα
1	ΧΙΟΣ, ΚΥΩΝ	ΚΙΣΣΩ
2	χωρίς ονομασία	χωρίς ονομασία
3	ΥΠΤΙΟΝ	ΛΑΚΚΑ
4	ΠΡΑΝΕΣ	ΖΑΦΤΡΑ
5	χωρίς ονομασία	χωρίς ονομασία
6	ΚΩΟΣ, ΞΕΙΤΗΣ	ΜΑΡΩ

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ονομασίες αυτές αλλάζουν πολύ από περιοχή σε περιοχή της Ελλάδας. Στα σχήματα 1 και 2 δίνονται τα αντίστοιχα δεδομένα.

Την ονομασία διάφορων παιγνιδιών με τους αστραγάλους στην αρχαιότητα αναφέρουν και οι λεξικογράφοι Πολυδεύκης, Ησύχιος και ο σχολιαστής Ευστάθιος.

Βρίσκουμε τις ονομασίες: «Τρόπα», «Πεντάλιθα», «Εις ώμιλλαν», «Αρπάζειν».

Τα τρία πρώτα ήταν παιγνίδια δεξιοτεχνίας και διασκέδασης και τα παίζανε τα παιδιά. Το «αρπάζειν» ήταν το παιγνίδι «μονά-ζυγά» δηλ. τυχερό παιγνίδι. Υπήρχαν και άλλα παιγνίδια τυχερά με τα κότσια στον τύπο του παιγνιδιού των ζαριών (βλ. βιβλιογραφία).

Το παιγνίδι *τα κότσια* παιζόταν σε πολλά μέρη της Ελλάδας και της Μικράς Ασίας αλλά εξαφανίστηκε τις τελευταίες δεκαετίες. Με το παιγνίδι αυτό στη νέα Ελλάδα ασχολήθηκαν οι Ι.Κακριδής, Δ.Λουκόπουλος, Η Βασιλάς (βλ. βιβλιογραφία). Στην ανακοίνωση αυτή δίνουμε όλα τα στοιχεία που μπορέσαμε να συγκεντρώσουμε για το παιγνίδι *τα κότσια*, όπως παιζόταν στην Πρέβεζα στη σύγχρονη εποχή.

Το παιγνίδι των αστραγάλων στην Πρέβεζα άρχισε να παρακμάζει κατά το 1925 όταν ήρθαν οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και έφεραν το παιγνίδι των βόλων, που ήταν στην αρχή από πηλό και κατόπιν από πολύχρωμο γυαλί. Τα *κότσια* εγκαταλείφθηκαν μετά το 2ο παγκόσμιο πόλεμο.

Οι πηγές για το σύγχρονο παιγνίδι στην Πρέβεζα είναι προφορικές από παλιούς Πρεβεζάνους.

Αναφέρω τα ονόματα των Πρεβεζάνων που με βοήθησαν στην έρευνα αυτή. Είναι οι Καρτεζίνης Δημ., Κάσκαρης Κωνστ., Κίκερης Χριστόφορος, Φινταράς Ντίνος, Μπανός Βασίλης. Στην έρευνα αυτή κατά πολύ συνέβαλε και ο αείμνηστος Κωνσταντίνος Κονοφάγος με τις πληροφορίες και τις περιγραφές που μου έδινε για τα διάφορα παιγνίδια που έπαιζε με τα κότσια όταν ήταν παιδί στην Πρέβεζα.

Στην Πρέβεζα παίζονταν τα εξής παιγνίδια: τα «Πιπεράκια», η «Τρόμπα'τς», οι

«Πεντεμάρες» και οι «Σάρες». Τα παιχνίδια αυτά παίζονταν από αγόρια και δεν υπήρχε κέρδος σε χρήμα. Το κέρδος ήταν τα κερδισμένα κότσια του αντιπάλου που τα έβάζαν σε υφασματένια σακκουλάκια, πράγμα που θυμίζει αυτό που βλέπουμε σε αρχαίο ανάγλυφο (σχ. 3).

Σχ. 3

Από τις παιδικές αναμνήσεις που έχω από το παιχνίδι με τα κότσια μπορώ να συμπεράνω ότι οι μητέρες δεν ήταν ιδιαίτερα ευχαριστημένες που τα παιδιά τους το έπαιζαν. Και αυτό γιατί τα κότσια τα θεωρούσαν παιχνίδι ανθυγιεινό.

Τα Πιπεράκια

Ήταν το μόνο παιχνίδι που δεν απαιτούσε δεξιοτεχνία. Παίζονταν από δυο αγόρια. Κάθε παίκτης έβαζε ένα αριθμό από κότσια π.χ. δέκα και ο αντίπαλος άλλα τόσα. Ο πρώτος παίκτης έπαιρνε από τα κότσια π.χ. πέντε στη χούφτα του και τα έριχνε στο έδαφος. Όσα «ήταν Λάκκα» τα έπαιρνε ο παίκτης. Όσα ήταν «Ζάφτρα» ήταν του αντιπάλου. Όσα ήταν «Κίσσω» ή «Μάρω» έπρεπε να ξαναπαιχτούν.

Η Τρόμπα'τς

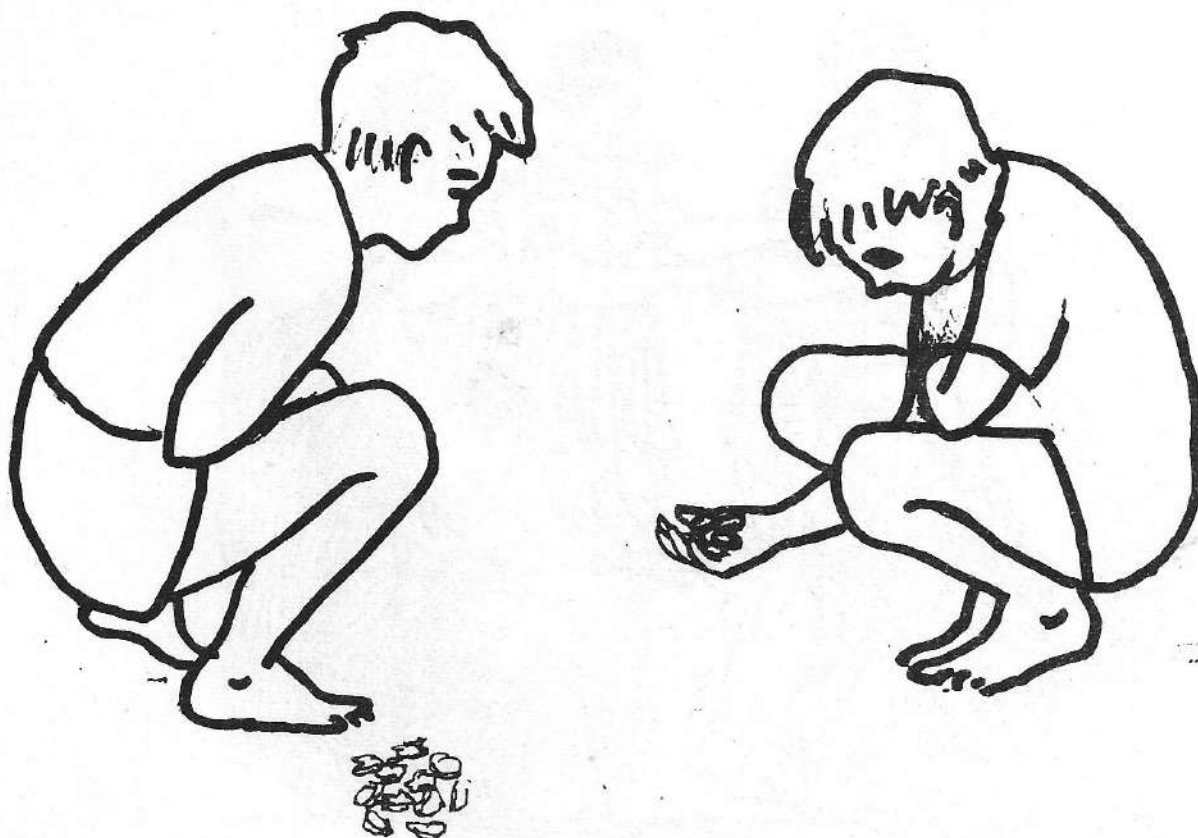
Το παιχνίδι αυτό έχει μεγάλη σημασία γιατί όπως θα αποδείξουμε είναι το παιχνίδι που στην αρχαιότητα αναφέρεται με την ίδια ονομασία: η «Τρόπα». Διατηρήθηκε δηλ. η ονομασία του παιχνιδιού επί χιλιετίδες στην περιοχή της Πρέβεζας.

Στο λεξικό του Ησύχιου (5ος αιώνας μ.Χ.) βρίσκουμε: «Τρόπα: είδος παιδιάς, καθ' ήν στρέφουσι τους αστραγάλους εις το έτερον μέρος».

Ας δούμε πώς παίζονταν η Τρόμπα'τς στην Πρέβεζα: Το παιχνίδι παίζονταν από δυο παιδιά και κάθε ένα έβαζε ένα αριθμό από κότσια, π.χ. από 10 κότσια. Κανο-

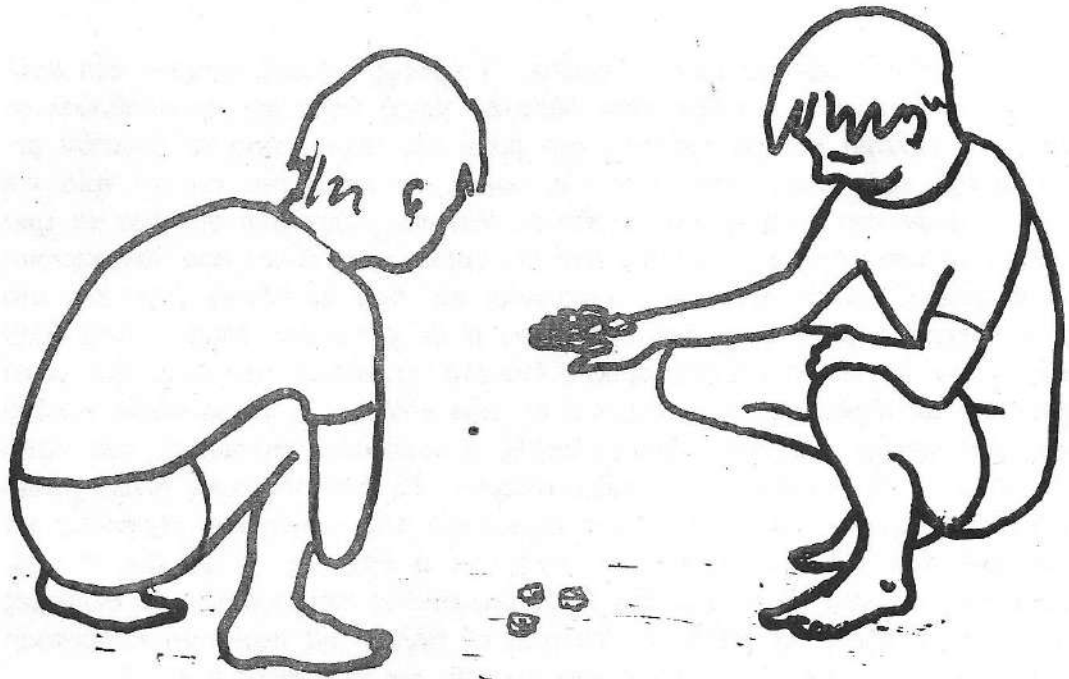
νιζόταν με την τύχη ποιός θα αρχίσει πρώτος. Ο πρώτος παίκτης έπαιρνε στη χούφτα του π.χ. 6 κότσια, τα πετούσε στον αέρα σε μικρό ύψος και προσπαθούσε απλώνοντας την παλάμη του να κρατήσει στη ράχη του χεριού όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό από κότσια (σχ. 4-5). Ας πούμε ότι στη ράχη έμεναν τρία και άλλα τρία έπεφταν στο έδαφος. Προσπαθούσε τότε να ρίξει κάτω ένα-ένα τα τρία κότσια που είχε στη ράχη με σκοπούς που θα γίνουν αντιληποί από τον κανονισμό του παιχνιδιού. Όταν τελείωνε το παιχνίδι και όλα τα κότσια ήταν πια στο έδαφος, ο παίκτης κέρδιζε όσα ήταν «Λάκκα», ο δε αντίπαλος έπαιρνε όσα ήταν «Ζάφτρα». Όταν λοιπόν ο παίκτης έριχνε ένα-ένα τα κότσια που είχε στη ράχη του χεριού του με τέχνη, προσπαθούσε να τα ρίξει «Μάρω» ή να κτυπήσει κανένα κότσι που είχε σταθεί «Κίσσω». Πολλές φορές προσπαθούσε κτυτώντας ένα κότσι που ήταν κάτω να το «στρέψει» να σταθεί «Μάρω». Το παιχνίδι αυτό, όπως φαίνεται, απαιτούσε ιδιαίτερη τέχνη. Από την περιγραφή του παιχνιδιού μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται για το παιχνίδι που αναφέρει ο Ησύχιος με το ίδιο όνομα. «Στρέφουσι τους αστραγάλους» αποδίδει ή τη μορφή των αστραγάλων σε διάφορες θέσεις ή και τη στροφή της παλάμης. Υπάρχει εξ άλλου μια περίφημη παράσταση αυτού του παιχνιδιού πάνω σε μάρμαρο στο μουσείο της Νεάπολης (σχ. 6)

Οφείλουμε να τονίσουμε ότι αυτό το παιχνίδι όπως το περιγράψαμε ονομαζόταν στην εποχή του Πολυδεύκη (2ος αι. π.Χ.) «Πεντάλιθα» και όχι «Τρόπα». Η ονομασία «τρόπα» κατά τα κλασικά χρόνια ήταν άλλο παιχνίδι και μόνο αργότερα ύστερα από τα ελληνιστικά χρόνια ήταν το παιχνίδι που αναφέρει ο Ησύχιος και σώθηκε μέχρι τώρα, ιδιαίτερα στην Πρέβεζα, με την ίδια ονομασία.

Σχ. 4: Το παιχνίδι «Τρόμπα'τς». Πρώτη φάση

Σχ. 5: Το παιχνίδι «Τρόμπα'τς». Δεύτερη φάση

Σχ. 6: Παράσταση σε μάρμαρο στο Μουσείο της Νεάπολης: Το παιχνίδι «Τρόπα»

Οι Πεντεμάρες

Το παιγνίδι αυτό θα το περιγράψουμε με πολλές λεπτομέρειες. Πιστεύουμε ότι στα κύρια στοιχεία του παιζόταν πολύ στην αρχαιότητα, παρόλο που δεν υπάρχουν αρχαία κείμενα ή παραστάσεις που να το αποδεικνύουν. Υπάρχει γι' αυτό ένα σημαντικό πειστήριο: ότι βρέθηκαν πολλοί αστράγαλοι που έχουν μέσα τους μολύβι. Επίσης αστράγαλοι που έχουν οπές για να δεχτούν μολύβι και που είναι λειασμένοι σε ορισμένες πλευρές π.χ. ο καθηγητής Amandry στους 23.000 αστραγάλους που βρήκε: οι 36 είχαν μολύβι (σχ. 7), οι 2.900 είχαν οπές από τρυπάνια και οι 472 ήταν πολύ λειασμένοι. Οι αρχαιολόγοι διερωτήθηκαν τί σκοπό είχαν οι αστράγαλοι με μολύβι καθώς και οι λειασμένοι (βλ. άρθρο Amandry).

Σχ. 7: Κότσια με μολύβι που βρέθηκαν σε σπήλαιο στον Παρνασσό

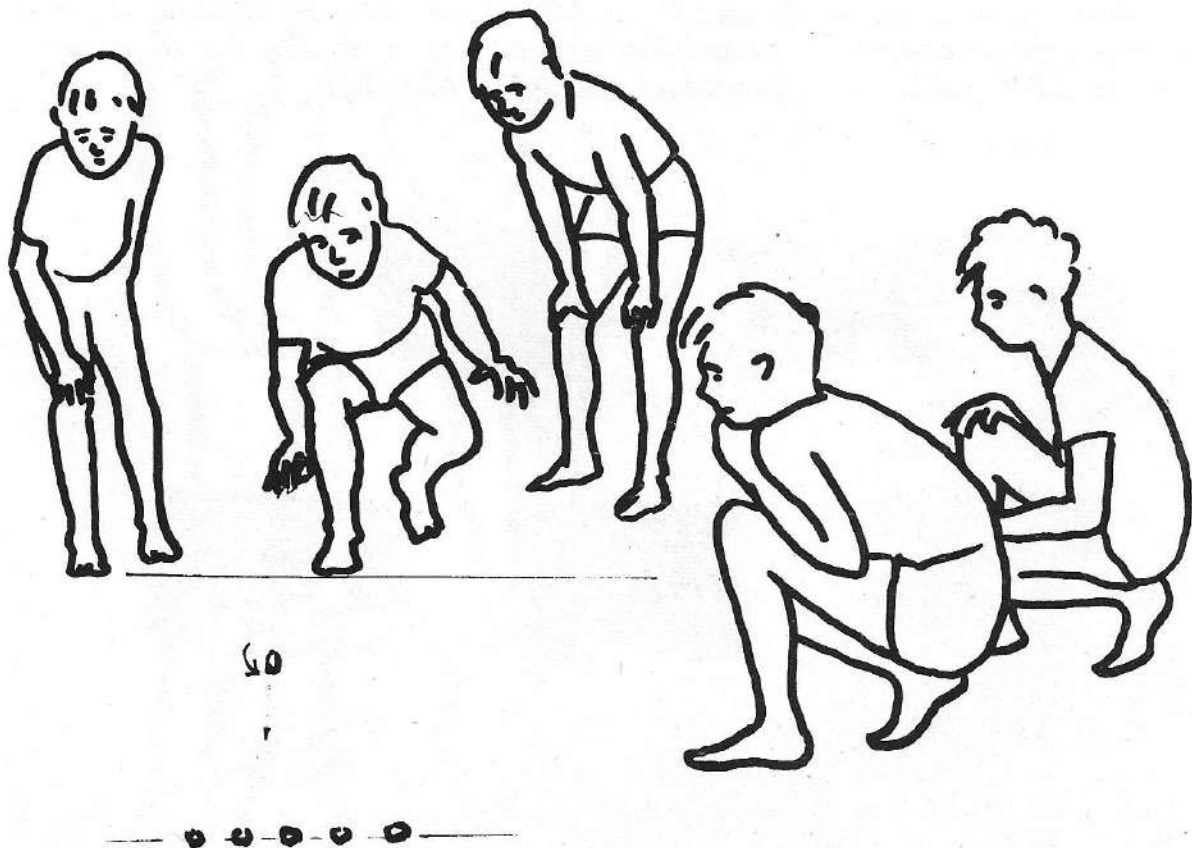
Διαβάζοντας παρακάτω την περιγραφή του σύγχρονου παιγνιδιού οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα είναι ολοφάνερες δηλ. ότι το μολύβι είχε σκοπό να κάνει τον αστράγαλο πιο βαρύ και έτσι ένα καλύτερο βλήμα σε ένα παιγνίδι όπου με αυτό το βλήμα κτυπούσε κότσια.

Το παιγνίδι παιζόταν με 4-6 παιδιά. Κάθε παιδί είχε ένα κότσι που το χρησιμοποιούσε σαν βλήμα και ονομαζόταν «κριτσιμάδι» ή «λίλι» ή «στουρνίδι». Κάθε παίκτης έδινε ένα κοινό κότσι. Όλα τα κότσια σπυρνώονταν στη σειρά σε μια γραμμή σε απόσταση το ένα από το άλλο δυο σχεδόν κότσια και σε θέση «Μάρω».

Υπήρχε μια άλλη γραμμή σε απόσταση 4-5 μέτρα από όπου τα παιδιά με τη σειρά τους έριχναν το «κριτσιμάδι» για να κτυπήσουν τα στημένα κότσια. Το έδαφος έπρεπε να είναι επίπεδο ή καλύτερα πλακόστρωτο. Η σειρά παιχνιδιού καθοριζόταν με την τύχη ή διαφορετικά.

Άρχιζε το παιχνίδι. Κάθε παιδί έριχνε το «κριτσιμάδι» από τη γραμμή από όπου γινόταν η βολή. Η προτεραιότητα καθορίζονταν από τη σχετική αγόσταση του «κριτσιμαδιού» από τη γραμμή βολής. Ο πρώτος παίκτης έριχνε το «κριτσιμάδι» του από τη γραμμή βολής προς τα στημένα κότσια (Σχ. 8).

Σχ. 8: Το παιχνίδι «οι Πεντεμάρες». Ο παίκτης πετάει το «κριτσιμάδι» του για να κτυπήσει τα στημένα κότσια.

Το παιχνίδι απαιτούσε μεγάλη δεξιοτεχνία γιατί το «κριτσιμάδι» που έριχνε το παιδί και σερνόταν στο έδαφος έπρεπε συγχρόνως να έχει αποκτήσει μια περιστροφική κίνηση που την έδινε το παιδί με τα δυο του δάκτυλα (Σχ. 9). Αυτή η περιστροφική κίνηση ήταν που έδινε την κύρια κρούση στο στημένο κότσια και το πέταγε μακριά. Εάν το «κριτσιμάδι» που πετούσε το παιδί κτυπούσε και απομάκρυνε ένα από τα στημένα κότσια σε απόσταση μεγαλύτερη από πέντε πόδια τότε ο παίκτης έπαιρνε όλα τα κότσια που ήταν στημένα και το παιχνίδι ξανάρχιζε.

Το «κριτσιμάδι» ήταν βέβαια μεγάλης σημασίας για το κάθε παιδί. Το λείαναν τρίβοντας τη «Λάκκα» για να είναι επίπεδο. Έτσι προχωρούσε εύκολα στο έδαφος στριφογυρίζοντας. Κάθε παιδί είχε και ένα άλλο «κριτσιμάδι» που είχε μέσα του κυμένο μολύβι για να είναι βαρύ. Πολλές φορές τα παιδιά συμφωνούσαν από την αρχή να παίξουν με τέτοιο «κριτσιμάδι με μολύβι».

Σχ. 9: Το παιδί πετάει το «κρισιμάδι» του για να κτυπήσει τα στημένα κότσια και του δίνει μια περιστροφική κίνηση που είναι απαραίτητη για αποτελεσματική χρούση.

Ας επισημάνουμε μερικές λεπτομέρειες του παιχνιδιού που μας οδηγούν σε σπουδαία συμπεράσματα:

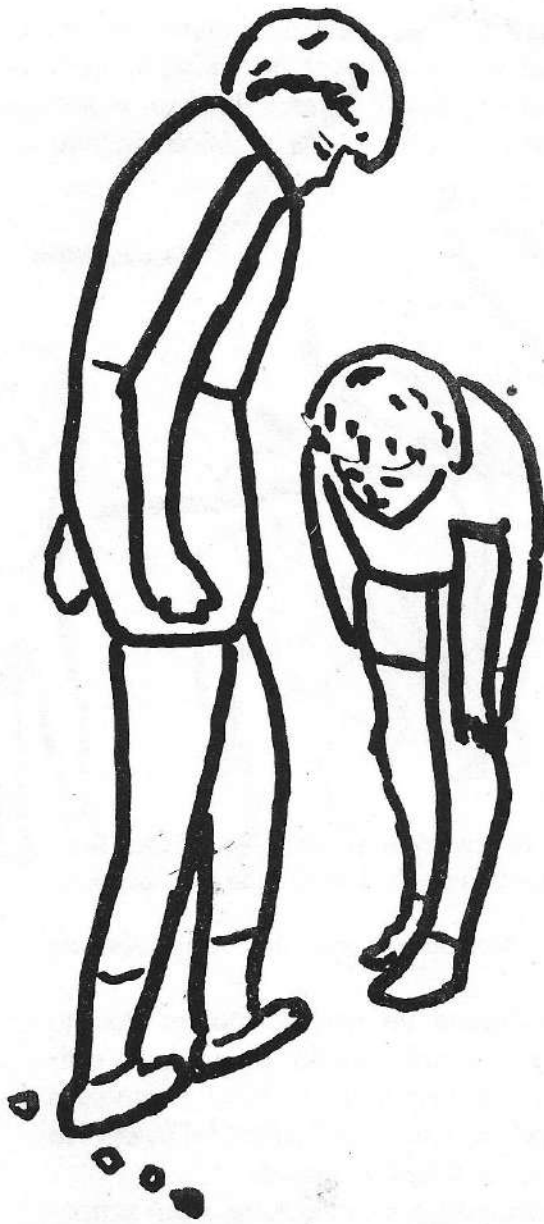
Κάθε παίκτης πριν ρίξει το «κρισιμάδι» του έπρεπε να πει μια φράση που τα παιδιά δεν ήξεραν τη σημασία της. Ο κανονισμός προέβλεπε ότι αν κάποιος παίκτης ξεχνούσε να την πει έχανε τη σειρά του. Η φράση ήταν η εξής: «Μαραπέκι σκώμματα, Κίσσω βόηθος». Συχνά πάλι ο αντίπαλος έλεγε τη φράση «Ζόφος» τη στιγμή που ο παίκτης έριχνε το «κρισιμάδι» προς τα στημένα κότσια.

Ας δούμε τι σήμαινε η λέξη σκώμματα: Η μέτρηση της απόστασης που μετακινήθηκε το κτυπημένο κότσι γινόταν από τον αντίπαλο. Έβάζε το ένα παπούτσι κατόπιν του άλλου για να πιστοποιηθεί αν η απόσταση ήταν μεγαλύτερη από πέντε πόδια (Σχ. 10). Αν στη μέτρηση το παιδί άφηνε κενό ανάμεσα στα δυο παπούτσια ο παίκτης φώναζε ότι «κάνει σκώμματα». Η αρχαία αυτή λέξη σκώμματα, δηλ. εδώ με την έννοια ζαβολιές, υπήρχε στο λεξιλόγιο των παιδιών χωρίς να ξέρουν τη σημασία της. Η άλλη φράση «Όποιος αμποδάει τα παίρνει» σημαίνει: αν από λάθος ή επίτηδες κάποιος εμπόδιζε το κτυπημένο κότσι να πάει μακριά, ο παίκτης έπαιρνε όλα τα κότσια.

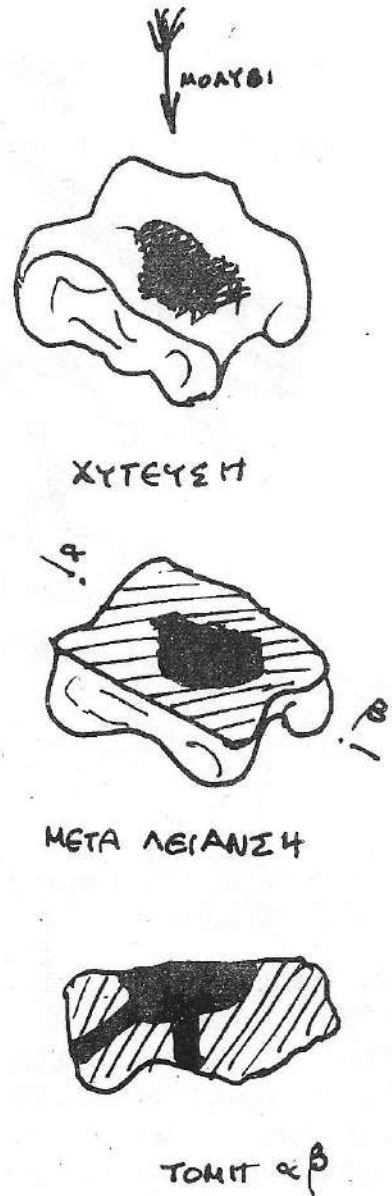
Η λέξη «Ζόφος» που έλεγε ο αντίπαλος είχε την έννοια κατάρως να μην πετύχει ο παίκτης. Πρόκειται και εδώ για αρχαία λέξη που σήμαινε σκότος του Άδη.

Βλέπουμε ότι οι λέξεις σκώμματα και ζόφος που είναι αρχαίες λέξεις δείχνουν επίσης ότι το παιχνίδι είχε αρχαία προέλευση.

Το παιχνίδι αυτό είχε δύσκολη τεχνική στον τρόπο βολής γιατί έπρεπε να έχει περιστροφική κίνηση το «κρισιμάδι». Αυτό απαιτούσε αρκετή εξάσκηση.

Σχ. 10: Το αντίπαλο παιδί μετράει την απόσταση που βρίσκεται το κτυπημένο κότσι για να πιστοποιηθεί αν είναι μεγαλύτερη από 5 πόδια

Σχ 11: Πως χύνεται το μολύβι στο «κριτσιμάδι» και πως λειαίνεται αυτό στην «πλευρά της Λάκκας».

Το παιχνίδι γινόταν ευκολότερο όταν το «κριτσιμάδι» ήταν βαρύ από μολύβι. Τα παιδιά έφραχναν «κριτσιμάδι με μολύβι» προσθέτοντας λυωμένο μολύβι στην κοιλότητα της «Λάκκας». Κάνανε πρώτα μικρές οπές μέσα στο κότσι με τρυπάνι ώστε το μολύβι όταν στερεοποιούνταν να μη μπορεί να φύγει (σχ. 11).

Όταν το λείαιναν το «κριτσιμάδι» στη «Λάκκα», πάνω σε σκληρή πλάκα λειαίνονταν μαζί με το κότσι και το μολύβι και έτσι η επιφάνεια της «Λάκκας» ήταν όλη επίπεδη. Τις περισσότερες φορές τα παιδιά παίζανε με «κριτσιμάδι» χωρίς μολύβι γιατί το παιχνίδι απαιτούσε τότε περισσότερη τεχνική. Θεωρούσαν πάντως απαράδεκτο να παίξει κάποιος με «κριτσιμάδι» που είχε μέσα κρυφό μολύβι. όταν είχε συμφωνηθεί με «κριτσιμάδι χωρίς μολύβι».

Οι Σάρες

Το παιγνίδι αυτό είναι ακριβώς το ίδιο με τις «Πεντεμάρες» με τη μόνη διαφορά ότι το κότσι της βολής, το «κρπισμάδι», ήταν μεγάλο κότσι από κριάρι ή γίδα και ότι είχε πάντοτε μολύβι. Το ονόμαζαν «Σάρα».

Η «Σάρα» λειανόταν πολύ από τη μεριά της «Λάκκας» αλλά συχνά και από τη μεριά της «Ζάφτρας». Και γινόταν έτσι σαν μια ισόπαχη πλάκα. Ο λόγος ήταν ότι το κέντρο βάρους πήγαινε χαμηλότερα και σαν βλήμα που σέρνεται πάνω στο έδαφος είχε μεγαλύτερη ευστάθεια και αποτελεσματικότητα. Τα κότσια με μεγάλη λείανση και με οπές από τρυπάνι που βρέθηκαν σε ανασκαφές είναι ακριβώς «Σάρες». Από όσα ειπώθηκαν μπορούμε να βγάλουμε τα εξής συμπέρασμα:

1) Από τα αρχαία παιγνίδια των αστραγάλων σώθηκε στην Πρέβεζα σχεδόν το ίδιο η «Τρόπα» και μάλιστα με το όνομά της: «Τρόμπιτς».

2) Το παιγνίδι των αστραγάλων οι «Πεντεμάρες» που παιζόταν στην Πρέβεζα και με τα κότσια με μολύβι επιτρέπει να βρούμε μια ερμηνεία των ευρημάτων από αστραγάλους με μολύβι π.χ. στους παιδικούς τάφους.

Υποθέτουμε ότι οι αρχαίοι έπαιζαν περίπου το ίδιο παιγνίδι όπως τις «Πεντεμάρες» για το οποίο όμως δεν έχουν βρεθεί ακόμη περιγραφές ή παραστάσεις.

Η μελέτη του αρχαίου παιγνιδιού των αστραγάλων στην αρχαιότητα και του παιγνιδιού όπως παιζόταν από τα παιδιά στην Πρέβεζα αποδεικνύει χαρακτηριστικά ότι στην Πρέβεζα το παιγνίδι διατηρήθηκε με μικρές παραλλαγές καλύτερα από άλλα μέρη της Ελλάδας. Είναι φανερό ότι τόσο καλή διατήρηση του αρχαίου παιγνιδιού στην Πρέβεζα οφείλεται στο ότι η Πρέβεζα είναι συνέχεια της αρχαίας μεγάλης ελληνορωμαϊκής πόλης Νικόπολης, η οποία καταστράφηκε στα τέλη του 10ου αιώνα μ.Χ. από επιδρομή βαρβάρων.

Κυρίες και κύριοι

Σας ευχαριστώ πολύ για την προσοχή που δείξατε στην ανάπτυξη αυτού του θέματος και ελπίζω οι νεότεροι να πήραν μια εικόνα του παιγνιδιού αυτού που χάθηκε μέσα στο πέρασμα του χρόνου και οι παλαιότεροι να συγκινήθηκαν αναπολώντας παιδικές στιγμές όταν έπαιζαν «κότσια», ένα πανάρχαιο παιγνίδι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΠΗΓΕΣ

- Απολλώνιος ο Ρόδιος III,117, Loeb.
 Αριστοτέλης, *Φυσικά Προβλήματα* XVI, 913a,3, 915b, 12: Των περί τα Ζώα Ιστορικών II, 499b, 25, Loeb.
 Αριστοφάνης, *Πλούτος*, 816, Loeb.
 Ευστάθιος, *Commentarii ad Homerū*, 1289, 56, 58, 61, 63, Lipsiae MCMXXIX.
 Ησύχιος, *Οι λέξεις αρτιάξιν, τρόπα, ώμιλλα*, Lugbuni Batavorum MDCCLXVI.
 Ομηρος, *Ιλιάδα* Ψ, 88, Loeb.
 Πausanias, *Ηλιακά*, II, XXIV: *Αχαϊκά*, XXV,10: *Φωκικά*, XXX,2, Loeb.
 Πλούταρχος, *Αλικυβιάδης*, II, Loeb.
 Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν* IX, 99-103, 126, Lipsiae MCMXXXI.

B. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Amandry P., *Antre Corycien*: BCH (1971) 773: BCH 96 (1972) 909.
 Amandry P., *Os et coguilles*: BCH Sup. IX (1984) 374-378.
 Βασιλιάς Η., *Πώς παίζαμε τα κότσια*: Ηπειρ. Εστία 18 (1969) 457-459.
 Becq de Fouquieres L., *Les jeux des anciens*, Paris 1869, 325-356.
 Blinkenderg Chr., *Lindos I* (1931) Πιν. 749-750 η 3234-3235.
 Boessneck J., *Die Tierknochenfunde aus dem Kabirenheiligtum bei Theben*, München 1973, 9-10 Πιν. I-II.
 Βοκοτοπούλου I., *AD 26* (1971) *B Χρονικά* 335.

Βουλοδήμου Χ., *Δοκίμιον περί του ιδιωτικού βίου των αρχαίων Ελλήνων*, Τομ. Β, Αθήνα 1903, 102-106.

Broneer O., *Investigation at Corinth 1946-47*: Hesp. 16 (1947) 241 Πιν. LXI, 20.

Clara Rhodos 3 (1929) 164, 214, 254, 218: 4 (1931) 113, 175, 275: 6-7 (1932-33) 57: 8 (1936) Σελ. 182.

Collezioni del Museo Nazionale di Napoli, Roma 1986, 172-173 n 357. •

Conophagos C., *Le Laurium Antique*, Athenes 1980, 358.

Deonna W., *Delos XVIII* (1938), 332 B 1297, 334 B 5656.

De Franciscis Alfonso, *Il Museo Nazionale di Napoli* 1963, 71 Πιν. XXV.

Hampe R., *Tönerner Phormiskos aus Metapont*: AA (1976) 192-202.

Hampe R., *Die Stelle aus Pharsalos im Louvre*, Berlin 1951.

Higgins R.A., *Greek terracottas*, London 1967, Πιν. 61A.

Johansen K.F., *The Attic grave reliefs*, Copenhagen 1951.

Κακριδής Ι., *Ελληνικά παιχνίδια: Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, Αθήνα 1925, 169-171.

Klein A., *Child life in Greek art*, New York MCMXXXII, 17-18.

Κουρουσιώτης Κ., *Εξ Αττικής*: ΑΕ (1913), 187.

Κωνσταντίνου Ι., *Περιοχή «Ανατολικού Νεκροταφείου»*: ΑΔ 19 (1964) Β2 Χρονικά 218-211.

Kurtz D., - Boardman J., *Greek burial customs*, London 1971, 208.

Lacroix L., *Les reproductions de statues sur les monnaies grecques*, Paris 1949, 183 υποσ. 6: 210.

Λαμπρινουδάκης Β., *Η ανασκαφή στο ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα Πρασά*: ΠΑΕ 1976 (1978) 209 Πιν. 148β.

Lehmann K. - Spittle D., *Samothrace*, IV 2, 113-114.

Liddel-Scott, λ. ζόφος, σκώμμα.

Λουκόπουλος Δ., *Ποία παιχνίδια παίζουν τα Ελληνόπουλα. Περιγραφές ελληνικών παιχνιδιών απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας*, Αθήναι 1926.

Maiuri Bianca, *Museo Nazionale di Napoli*, 1957.

McDonald A. William, *Excavations at Nichoria in Messenia 1972-73*: Hesp (1975) 89.

Mielsch Haroldn, *Zur Deutung und Datierung der Knöchelspielerinnen des Alexandros*: RM 86 (1979).

Πανταζή Δ., *Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, 1860, λ. αστράγαλος.

Παυλαμά Α., *Καύσεις στο κλασικό νεκροταφείο της Ακάνθου*: ΑΑΑ (1978) 24-25 εικ. 36.

Παραοικονομου Yannis, *L' enfant aux astragales*: BCH 105 (1981) 255-263.

Πασπαλιώτης Κ.Γ., *Λόγος περί των παρά τοις αρχαίοις Έλλησι παιδικών παιχνιδίων*, 1854, 17-20.

Pegachora II (1962) 447, Α 376, 186.

Picard Ch., *Manuel d' Archéologie grecque*, IV, 1338-1339.

Πλάτων Ν., *Κρητικά Χρονικά* 11 (1957) 337: 12 (1958) 465-466.

Pottier E., *Fouilles dans la Nécropole de Myrina*: BCH 10 (1886) 212-215.

Pottier E. - Reinach S., *La nécropole de Myrina*, 1887, 100, 217, 591.

Real Encyclopädie 2, 2, 1. αστράγαλος.

Robinson D.M., *Olynthus X* (1941) 502 υποσ. 70.

Young R.S., *The 1961 campaign at Gortion*: AJA 66 (1962) 154.

Χαιριτωνίδης Σεραφείμ, *Ανασκαφή κλασικών τάφων παρά την πλατείαν Συντάγματος*: ΑΕ (1958) 44.